

Віктор МАТВІЄНКО,
доктор історичних наук, професор;

Микола ДОРОШКО,
доктор історичних наук, професор

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКА СОЮЗНИЦЬКА УГОДА 1920 РОКУ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

Анотація. У статті йдеться про внутрішньополітичну ситуацію в УНР і Польщі напередодні укладення Варшавської угоди 1920 року. Доведено, що в умовах завершення Першої світової війни й переструктурування світового геополітичного простору УНР і Польська Республіка не мали вибору, крім як установити між собою союзницькі відносини. Це було зроблено задля зміцнення відновленої державності й гарантування безпеки в Балтійсько-Чорноморському регіоні. Проте підписання Варшавської угоди через низку внутрішньополітичних і зовнішніх чинників не змогло забезпечити стійкої українсько-польської міждержавної взаємодії. Це негативно позначилося на перспективі збереження державної незалежності УНР і польсько-українських партнерських стосунків. Українсько-польський військово-політичний союз під тиском непереможних зовнішньо- та внутрішньополітичних факторів розпався. Він був запізнілий і без підтримки держав Антанти не зміг протистояти зміцнілій більшовицькій Росії.

Наголошено, що Варшавський договір 1920 року мав велике значення не лише для українського народу, а й для низки інших держав.

Ключові слова: УНР, Польська Республіка (1918–1939), Антанта, Варшавська угода, союзницькі відносини.

Постановка проблеми. 100-річчя укладення українсько-польської Варшавської угоди 1920 р. змушує нас, істориків, звернути пильний погляд на тогочасні події. Відомо, що УНР доби Директорії з геополітичного та військово-стратегічного поглядів об'єктивно була зацікавлена у встановленні союзницьких відносин зі щойно відновленою Польською державою, оскільки перемога країн Антанти в Першій світовій війні та, відповідно, попередня тісна співпраця українських національних урядів із Центральними

державами внеможливллювали дипломатичне визнання УНР у найближчій перспективі з боку Франції, Великої Британії, США й Італії. Залишена сам на сам у протиборстві з більшовицькою та «білою» Росією, УНР мала небагато шансів на виживання самотужки. Натомість Польська Республіка, яку офіційно визнали країни Антанти, могла стати не лише могутньою співницею УНР у боротьбі зі спробами відродження «єдиної та неділимої» Росії, а й відіграти роль дипломатичного «вікна в Європу» для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тогочасні українсько-польські відносини стали предметом досліджень численних авторів [1], однак у науковому й експертному середовищах тема союзу УНР і Польщі в 1919–1920 роках досі спричинює чимало дискусій щодо головних обставин і факторів, які зумовили еволюцію міждержавних зв'язків од військово-політичної конфронтації до союзницьких відносин, а також щодо причин невдачі в реалізуванні Варшавської угоди 1920 року. Також важливо визначити, що саме з досвіду українсько-польської міждержавної співпраці тієї доби варте уваги для сьогодення, адже започатковані сто років тому паростки союзницьких відносин проросли всебічною співпрацею України й Республіки Польща, яку нині розглядають як відносини стратегічного партнерства. Відповіді на окреслені питання спробуємо дати в цій розвідці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щоби з'ясувати, як було сформовано політику Польської Республіки щодо України, слід вивчити позиції головних польських політичних угруповань кінця 1918-го – початку 1921 року щодо українського питання. Так званий бельведерський табір, до якого належали прибічники Начальника держави Ю. Пілсудського й першого Прем'єр-міністра Польської Республіки Є. Морачевського, обстоював ідею створення федерації з визволеними від російського панування Україною, Білоруссю й Литвою. Це привело б до утворення «коридору», що мав оберігати Польщу від безпосередньої агресії з боку Кремля чи «білої» Росії, якби остання перемогла в громадянській війні. Водночас до Польщі мала відійти Холмщина, Західна Волинь до р. Стир і Львівщина.

Федералістську концепцію Ю. Пілсудського підтримували представники демократичної лівиці – польські соціалісти (ППС) і Польська народна партія «Визволення» (ПНП-В), які обстоювали мирне врегулювання польсько-українського територіального питання в межах приєднання Львова й Холмщини до складу Польщі. На решті ж території Східної Галичини й на Волині ліві демократи пропонували надати польській меншині національно-культурну автономію в складі УНР.

Діаметрально протилежну позицію з українського питання мала впливова Національно-демократична партія (НДП) Р. Дмовського, що вважала українців незрозумілими до самостійного державного існування. Ідеологів НДП турбувала перспектива провадження в Україні, перед загрозою ро-

сійського імперіалізму, германофільської політики, що через геополітичне розташування Польщі між Німеччиною та Росією становила б загрозу для Польської держави. Тому ендеки опиралися на те, що на сході Польща межуватиме безпосередньо з Росією. Але, виступаючи за створення мононаціональної держави, вони прагнули до володіння не всіма землями попередньої Речі Посполитої, а лише тими з них, де поляки могли б домінувати, асимілюючи в перспективі інші етноси. Інкorporаційна програма ендеків стосувалася Холмщини, Західної Волині до річок Случ і Горинь, усієї Східної Галичини й Західного Поділля до річок Збруч і Смотрич. До цих вимог приєднувалась і Польська селянська партія «П'яст» (ПСЛ «П'яст»).

Найконсервативніших поглядів щодо українського питання дотримувалися «кресові зубри» з-поміж власників великих помість в Україні, Білорусі й Литві, які наполягали на відновленні Речі Посполитої в кордонах 1772 р., тобто разом із територіями Східної Волині, більшої частини Київщини й Східного Поділля.

Сили прибічників федералістської та інкорпораційної концепцій у спори щодо східних кордонів Польщі, як показали результати виборів до Установчого сейму в лютому 1919 року, були приблизно рівними, що створювало підстави для пошуку шляхів до польсько-українського порозуміння.

Щодо української влади, то навіть у керівництві Директорії УНР не було єдності з питань польської політики. З п'яти членів Директорії лише Головний отаман Республіканських військ Симон Петлюра чітко усвідомлював потребу зближення з Польщею, навіть коштом окремих територій у Холмщині, Підляшші, Західній Волині й Східній Галичині, що їх на кінець 1918 року вже окупували польські війська.

За посередництва Варшави С. Петлюра розраховував порозумітися з Антантою, а отже, і вивести Україну з міжнародної дипломатичної ізоляції та отримати ефективну військово-політичну допомогу проти більшовицької Росії, щоби відстояти державну самостійність УНР. Польські збройні сили, що вже в грудні 1918 року налічували 130 тис. осіб, за сприятливих обставин могли стати джерелом постачання озброєння й спорядження для Армії УНР, а в разі укладення союзної угоди з Варшавою С. Петлюра сподівався використати людські ресурси західноукраїнських земель для поповнення своїх військ.

Не дивно, що саме С. Петлюра ініціював відрядження 31 грудня 1918 року до Варшави спеціальної місії УНР на чолі з В'ячеславом Прокоповичем. Вона мала з'ясувати умови для досягнення домовленості про спільні дії проти більшовицької Росії та отримання допомоги [2]. Однак унаслідок протидії з боку прибічників мирного порозуміння з Кремлем на чолі з головою Директорії В. Винниченком місія В. Прокоповича не отримала урядових інструкцій і тому не змогла досягти суттєвих результатів. Наприкінці січня

1919 року вона змушена була повернутися до Києва. Усе ж її варшавські переговори полегшили заснування в польській столиці першого дипломатичного представництва на чолі з О. Карпинським, якого було призначено ще за уряду гетьмана П. Скоропадського. Представництво почало функціонувати 18 січня 1919 року. Варшавський уряд, своєю чергою, відрядив до Києва колишнього посла Регентської ради С. Ваньковича, який провів консультації з прихильниками українсько-польського зближення [3].

Ще одним позитивним результатом місії В. Прокоповича, що мав далекосяжні наслідки, стала особиста зацікавленість Ю. Пілсудського позицією С. Петлюри, про що у своєму дослідженні написав М. Стахів, процитувавши уривок зі звіту за першу половину січня 1919 року, що його американський офіцер зв'язку у Варшаві Фостер подав керівництву делегації США на Паризькій мирній конференції. У розмові з Фостером Ю. Пілсудський зазначив, ніби з галицькими українцями неможливо знайти шляхів до перемир'я. Натомість Начальник держави висловив переконання, «що було б легше переговорювати з Петлюрою в Києві» [4].

Позицію щодо українського питання, яку сформулював Ю. Пілсудський, підтвердив і В. Прокопович, повернувшись до Києва. Український дипломат заявив тоді: «Наша ініціатива установити нормальні відносини зустріла з боку польських [...] чинників співчуття». На перемовинах «найлегше було говорити про Холмщину, Підляшша, Берестя, і вже важко – про Львів та Борислав» [5].

Оскільки дипломатична місія В. Прокоповича, попри її формальну невдачу, засвідчила наявність міцного ґрунту для продовження українсько-польського діалогу, Рада народних міністрів наприкінці січня 1919 року ухвалила рішення в «найближчі дні послати спеціальну делегацію для ведення широких переговорів з польським урядом» [6]. Її мав очолити колишній Міністр освіти Української Держави П. Стебницький. Проте поспішна евакуація Директорії та Уряду УНР 2 лютого 1919 року з Києва до Вінниці перешкодила від'їзду місії П. Стебницького. Можливість налагодити політичний діалог між Києвом і Варшавою вкрай ускладнив Передвступний договір про намір «злитись у найкоротшій часі в одну велику державу», який 1 грудня 1918 року підписали у Фастові члени Директорії УНР В. Винниченко, П. Андрієвський і Ф. Швець, а також представники Державного секретаріату ЗУНР Л. Цегельський і Д. Левицький. Щонайменше тому, що Президент Західноукраїнської національної ради й член Директорії УНР Є. Петрушевич, навколо якого гуртувалася абсолютна більшість галицьких політичних діячів, виступав проти будь-яких територіальних поступок Польщі в Східній Галичині. Його активно підтримувала значна частина наддніпрянського керівництва, що вважала відхід од етнічних кордонів зрадою української національної ідеї. Брак єдності в готовності

до компромісного розв'язання територіальної проблеми в українському керівництві постійно зривав посередницькі зусилля Антанти щодо врегулювання збройного конфлікту й переведення польсько-української суперечки в дипломатичну площину.

Тим часом вихід В. Винниченка зі складу Директорії 9 лютого 1919 року й призначення 13 лютого нового, центристського уряду С. Остапенка створили сприятливі умови для інтенсифікації українсько-польського діалогу. Новий очільник зовнішньополітичного відомства УНР Кость Мацієвич, узгодивши це із С. Петлюрою, відбув до Одеси, щоб особисто взяти участь у переговорах із представниками Антанти й Польщі щодо укладення угоди про спільні бойові дії проти більшовицької Росії.

За згоди С. Петлюри К. Мацієвич уже на початку квітня 1919 року таємно відрядив до польської столиці урядовця української місії в Одесі полковника Б. Курдиновського. У його «вірительній грамоті» було зазначено, що «Урядом Директорії надаються усі права з метою вступити в дипломатичні відносини з представниками Польської Республіки для обговорення і підписання угод і встановлення зв'язку між Урядом Української Республіки і урядом Польської Республіки» [7].

Секретність місії Б. Курдиновського стане зрозумілою, коли взяти до уваги невдалі переговори між делегацією Антанти, яку очолив французький генерал Ж. Бартелемі, із керівництвом ЗО УНР і командуванням Галицької армії за участю С. Петлюри в Ходорові 27–28 лютого 1919 року. Місія Ж. Бартелемі запропонувала проект українсько-польського перемир'я, який міг стати основою для вироблення взаємовигідного українсько-польського компромісу. Згідно з ним Уряд ЗО УНР зберігав би контроль над двома третинами території Східної Галичини (але без Львова й Дрогобицько-Бориславського нафтового району), отримавши всебічну допомогу Антанти в переозброєнні й реорганізації Галицької армії та право на використання потрібної йому кількості нафтової продукції. А поява спільного фронту польських і галицьких військ проти більшовицької Росії кардинально полегшила б становище республіканської Армії Директорії, що залишила Білу Церкву, Черкаси, Кременчук, Катеринослав та відходила під ударами Червоної армії все далі на захід і південний захід.

На зустрічі з генералом Ж. Бартелемі С. Петлюра недвозначно підтримав спробу його місії примирити галичан із поляками, погодився з ідеєю верховного головнокомандувача військ Антанти маршала Ф. Фоша припинити збройний конфлікт у Східній Галичині, а також скерувати польську й українську армії на боротьбу з більшовиками. Учасник переговорів із боку ЗО УНР М. Лозинський цілком слушно зазначав, що «вже тоді Петлюра готов був піти на уступки коштом Східної Галичини, щоб за них одержати мир з Польщею і визнання антанти» [8].

Але галицькі військовики, політики й дипломати рішуче відкинули пропозиції місії Ж. Бартелемі та поради С. Петлюри. Остаточно зневірившись у можливості порозумітися з галичанами, усіх подальших заходів щодо налагодження взаємодії з Польщею С. Петлюра вживав особисто й у глибокій таємниці не лише від Є. Петрушевича, а й од багатьох своїх соратників [9]. Значною мірою цьому сприяло обрання 9 травня 1919 року С. Петлюри головою Директорії УНР.

На ту пору питання якщо не союзу, то бодай замирення з Польщею стало справою життя й смерті для УНР: 5 квітня 1919 року більшовицькі війська взяли Могилів-Подільський і вийшли на Дністер, розколовши армію Директорії на дві частини. Південне угруповання вимушено перейшло на підконтрольну Румунії територію Бессарабії й зазнало інтернавання, північне – стрімко відкочувалося на Волинь, утративши до середини червня терени на схід од лінії Сарни – Рівне – Кременець – Старокостянтинів – Проскурів.

За наполяганням С. Петлюри в травні 1919 року уряд Б. Мартоса ухвалив принципове рішення увійти в безпосередні переговори про перемир'я з Варшавою без відома Державного секретаріату ЗО УНР [10]. 31 травня 1919 року за ініціативи С. Петлюри до Львова було відряджено представницьку місію на чолі з генерал-лейтенантом колишньої царської армії С. Дельвігом, що мала повноваження укласти перемир'я між УНР і Польщею та домовитися про спільні бойові дії проти більшовиків. Переговори просувалися досить успішно й уже 16 червня було узгоджено українсько-польську угоду про демаркаційну лінію між Галицькою армією і польськими військами через Заложці – р. Серет – Тернопіль – Острів – Литятин – р. Золота Липа – Незвиськ. «Лінія Дельвіга», безперечно, була набагато гіршою від «лінії Бартелемі», але єдиною прийнятною за тих обставин. Однак Є. Петрушевич, якого тиждень тому проголосили «диктатором» ЗО УНР, і Начальна команда Галицької армії відхилили угоду, продовживши Чортківську наступальну операцію.

Так керівництво ЗО УНР зірвало виконання угоди про перемир'я, і Варшава використала це, щоби 25 червня 1919 року забезпечити ухвалення на «Раді десяти» Паризької мирної конференції постанови про дозвіл польській армії повністю окупувати Східну Галичину. А через три дні Галицька армія змушена була почати відступ на всьому польсько-українському фронті, аж доки 16 липня не перейшла за р. Збруч на територію під контролем військ С. Петлюри. Є. Петрушевич разом зі своїм урядом також вимушено перебрався до Кам'янець-Подільського – тогочасної тимчасової столиці УНР.

Отже, С. Петлюра та його найближче оточення ще впродовж трьох місяців проти волі мали, бодай формально, зважати на позицію Є. Петрушевича, адже потребували лояльного ставлення 50-тисячної Галицької армії – найкраще організованої й дисциплінованої частини об'єднаних

збройних сил УНР. Але після окупації польськими військами (з дозволу Антанти) всієї території ЗО УНР голова Директорії отримав куди більше свободи в пошуках компромісів із Ю. Пілсудським.

Підґрунтям для українсько-польського порозуміння була все та сама загроза відновлення «єдиної-неділимої» Росії, що не лише покінчила би з українською державністю, а й поставила б під сумнів незалежність Польщі. Ю. Пілсудський стверджував тоді, що «без огляду на те, яким буде її уряд, Росія є вперто імперіалістичною. Це навіть є головною рисою її політичного характеру [...] Атака на Польщу залежить передусім від українського питання [...] Якщо українська справа буде вирішена на їхню користь, тоді вона (Росія. – *Авт.*) піде на Польщу» [11].

Натомість С. Петлюра у своєму листі Ю. Пілсудському від 9 серпня 1919 року писав, що в обстоюванні державної незалежності Польща й Україна мають спільні зовнішньополітичні стратегічні інтереси, які «вимагають координації та співділання». А як відправну точку на цьому шляху пропонував досягнення повного порозуміння між арміями двох сусідніх держав. «Повернення на Україну перебуваючих у Польщі наших полонених, відповідно озброєних, – писав голова Директорії, – було би першим кроком до слідуючих дружніх актів польського та українського народів» [12].

Для порозуміння з Польщею від України до Варшави було направлено місію на чолі з П. Пилипчуком, що 19–21 серпня 1919 року репрезентувала Україну на трьох спільних засіданнях українського представництва та польської урядової делегації. Результатом роботи місії П. Пилипчука стало підписання 1 вересня 1919 року угоди про перемир'я терміном на один місяць (надалі його треба було продовжувати окремими угодами). За нею польські війська припиняли бойові дії, а між річками Жванчик і Збруч було встановлено нейтральну зону, північніше демаркаційна лінія йшла між Славutoю та Шепетівкою до пункту Сарни – Лунінець і переходила до Білорусі. Для обміну інформацією при штабах обох армій перебували офіцери зв'язку, а про спільні антибільшовицькі дії мала домовлятися спеціальна двостороння комісія [13].

Уклавши перемир'я, УНР і Польська Республіка почали налагоджувати взаємовигідні торговельно-економічні відносини. Представники зацікавлених міністерств у складі польської Державної місії південно-східного торгу прибули до Кам'янця-Подільського й розпочали там переговори з Міністерством народного господарства УНР. Уже 7 жовтня 1919 року було підписано угоду, за якою Польща в обмін на українські хлібопродукти й цукор мала поставити Україні мануфактуру, сіль і нафтопродукти. Деяку частину поставок польська сторона зобов'язувалася оплатити гривнями УНР [14]. Зазначена торговельна угода мала й політичний відтінок, оскільки була запорукою того, що польська сторона не надумає порушувати перемир'я.

Припинення бойових дій і налагодження взаємовигідного товарообміну заклали підґрунтя для проведення повномасштабних урядових переговорів щодо підписання великого міждержавного договору. 22 вересня 1919 року на спільному засіданні Директорії УНР і Ради народних міністрів було схвалено рішення про відрядження до Польщі спеціальної місії на чолі з Міністром юстиції та водночас керівником МЗС УНР А. Ливицьким. Поступово українська делегація у Варшаві перебрала на себе функції постійного представництва УНР у Польщі.

28 жовтня 1919 року на першому українсько-польському засіданні місія А. Ливицького оприлюднила декларацію, у якій відстоювала етнографічний принцип визначення кордонів. У документі було наголошено на тому, що «спільність інтересів в обороні перед спільним ворогом повинна стати основою тісної військової кооперації, яка являється необхідною для побідного покінчення війни, накиненої Україні і Польщі російським імперіялізмом» [14]. На паритетних підставах обидві держави мали разом покласти «трівкі підвалини для постійного мира і ладу на Сході Європи» [15].

Утілити висловлені в декларації наміри спочатку не вдалося через перехід найбоездатнішого збройного формування Директорії – УГА – під командування російської Добровольчої армії генерала А. Денікіна, а відтак на початку грудня 1919 року Уряд УНР утратив реальний контроль над національною територією.

На зустрічі С. Петлюри з Ю. Пілсудським, що відбулася 9 грудня 1919 року у Варшаві, сторони домовилися про прискорення заходів щодо надання допомоги Урядові УНР ще до підписання широкомасштабної союзної угоди. Проте офіційні українсько-польські переговори з огляду на урядову кризу у Варшаві й спротив східній політиці Ю. Пілсудського в Сеймі було відновлено лише в березні 1920 року. Зокрема, 12 березня 1920 року сторони домовилися зосередитися на розробленні таких положень проекту союзної угоди: статус адміністрації на зайнятих польським військом українських землях, готування акту дипломатичного визнання УНР із боку Польщі, визначення міждержавних кордонів.

Але вже 9 квітня, під час обговорення першого пункту союзного договору, було виявлено розбіжності у формулах визнання УНР, які пропонували сторони. Делегація А. Ливицького наполягала на тому, що «Польща визнає УНР незалежною суверенною державою, з якою вступає в заприязні і добросусідські зносини, як з рівною стороною». Натомість польський проект передбачав: «Польща визнає Тимчасовий Уряд Української Директорії з Отаманом С. Петлюрою на чолі – за уряд “де-факто”», тобто формальне визнання УНР поляки оминали. В остаточному варіанті делегації зійшлися на компромісній формулі: «Річ Посполита

Польська визнає Директорію Незалежної Української Народньої Республіки, на чолі з Головним Отаманом п. Симоном Петлюрою, за Верховну Владу Української Народньої Республіки» [16].

Удалося досягти компромісу й щодо визначення складу місцевої адміністрації на українських територіях, які займало польське військо. Після довгих дискусій було вирішено: «Влада на дотепер зайнятих теренах, які, на підставі політичної умови, признаються Українській Народній Республіці, полишається тимчасово в руках Польської влади, а Український уряд організує свій адміністративний апарат, і по мірі того організування, влада на тих теренах, по порозумінню з Польським урядом, переходить до рук Українського уряду» (п. 8 Військової конвенції від 24 квітня 1920 р.) [17].

Щодо положень Політичної конвенції, підписаної в ніч на 22 квітня 1920 року, найбільше суперечливих коментарів політиків і дипломатів було висловлено щодо її п. 3, у якому йшлося про те, що Уряд Польської Республіки «признає Україні територію на схід від кордону, зазначеного в артикулі 2-ім цієї умови (тобто по лінії р. Збруч – Вишегрудок – Кремінецькі узгір'я – Здолбунів – східна адміністративна межа Рівненського повіту – східна адміністративна межа Мінської губернії – р. Прип'ять. – *Авт.*), до кордонів Польщі 1772 р. (передрозборових), які Польща вже посідає, або набуде від Росії шляхом збройним чи дипломатичним (виділення авторське. – *Авт.*)».

Це означало, що в разі військової поразки УНР од більшовиків на Лівобережжі й Півдні чи неможливості визволити ці регіони, саме окреслені в пункті 3-му Політичної конвенції терени Правобережжя стали б осередком Української держави. За даними МЗС УНР, вона охоплювала б усю Подільську губернію й більші частини Волинської та Київської, окремі повіти Мінської, Могилівської та Херсонської губерній. Північний кордон такої міні-УНР мав проходити лінією р. Прип'ять – Мозир – гирло р. Сож, її площа перевищила б 160 тис. кв. км, а населення – 12 млн осіб [18]. Тобто українсько-польська Політична конвенція гарантувала, у найгіршому разі, збереження влади УНР на Правобережжі.

Цілком відповідав нормам міжнародного права й пункт 4-й Політичної конвенції, що зобов'язував обидві сторони «не заключати жадних міжнародних умов», спрямованих проти кожної з них. УНР зберігала повну суверенність у своїх зовнішньополітичних справах і на регіональному, і на загальноєвропейському рівнях.

Чи можна вважати, що, погодившись на окреслений у п. 3 Політичної конвенції міждержавний кордон, влада Директорії УНР зрадила українські національні інтереси щодо територіальної належності Східної Галичини й Західної Волині? На це питання вичерпно відповідь у 1931 р. дав

О. Шульгин, який писав: «Про що ходило тоді: “Петлюра віддав (деякі говорили навіть ‘продав’) полякам Галичину і Волинь”. Насправді Симон Петлюра нічого не віддавав, а продавати йому було нічого, бо нічого й не мав. Він разом з своїм наступником Андрієм Ливицьким в імені уряду: 1) погодився на нинішню лінію польських кордонів і 2) нічого не загадав в договорі про Галичину.

Чому він це зробив? Яке мав право? – кричали його вороги. По-перше, тому що ці землі фактично вже були в руках поляків; по-друге, тому, що галичани самі мріяли, щоб ми їх залишили в спокою, бо сподівалися, що без нас виграють легше справу проти поляків в Лізі Націй; по-третє, тому, що серед жажливих обставин цією і тільки цією ціною можна було визволити решту України, себто чотири п’ятих нашої території, і, нарешті, – і це саме головне – цим і тільки цим можна було урятувати державу.

Тоді це не вдалося. Але скільки не думатимемо ми тепер, – це було в основі своїй одиноким правдивим рішенням справи» [19].

Підписання Політичної конвенції відкрило шлях до активізації українсько-польського діалогу у фінансово-економічній сфері. За дорученням С. Петлюри було створено Українську торговельну місію до Речі Посполитої Польської на чолі з першим віцепрем’єром і Міністром народного господарства І. Феценком-Чопівським, що мала розробити й укласти двосторонній торговельно-економічний договір. Польську делегацію на переговорах у Варшаві 8 травня – 4 серпня 1920 року очолював віцеміністр промисловості й торгівлі Г. Страсбурер.

На переговорах сторони дійшли згоди, що УНР мала надати Варшаві концесії в Криворізькому залізничному басейні з дозволом на транспортування сировини до чорноморських портів під польською охороною, а також першість в експлуатації подільських фосфоритів із наступним їхнім перевезенням знову-таки польськими силами. Було передбачено й укладення поштово-телеграфної та залізничної конвенцій, угоди щодо розподілу державного майна й боргів колишньої Російської імперії [20]. А для забезпечення потреб українського війська, урядових і кооперативних інституцій польськими товарами «Крайова спілка гандльова» відкрила УНР кредит на суму 200 млн польських марок.

Проект торговельно-економічного договору був дещо нерівноправний для УНР з огляду на повну розладнаність у ній господарського життя. Аналогічно польська сторона дістала суттєві переваги й у підписаній 24 квітня 1920 року Військовій конвенції – інтегральній частині політичної угоди. Зокрема, бойові операції на Правобережжі ухвалили проводити «по взаємному порозумінню начальної команди Польських військ і головною командою Українських військ», але «під загальним

керуванням начальної команди Польських військ». Передбачено також було польський військовий контроль над українськими залізницями протягом воєнної кампанії, участь польських офіцерів в організуванні й становленні владних структур тощо. Уряд УНР мав забезпечувати польські війська продуктами харчування й гужовим транспортом.

Попри все, як зазначав А. Ніковський, УНР отримала на основі Варшавського договору «моральну допомогу в формі визнання де-юре державної суверенності і реальну підтримку на політичному, мілітарному і фінансовому полі [...] Після довгої і впертої боротьби з ворогами української державності, більшовиками й Денікіним Україна вперше знайшла союзника, війська якого разом з переорганізованою і добре виеквіпованою нашою армією мали очистити українську територію від ворожої окупації, допомогти в заведенню на ній ладу і спокою [...] Українська Народна Республіка, до цього часу замкнена ворожими сусідніми державами, розбила ціною цього договору бар'єр, що загорожував її дорогу в Західну Європу» [21].

Коли вже 7 травня 1920 року союзницькі українсько-польські війська визволили Київ, МЗС УНР у щомісячному огляді «Зовнішньої політики і становища українського питання за кордоном» повідомляв, що «тепер преса Англії і Франції обговорює нову політичну обстановку на Сході Європи, а також економічні перспективи, які відкриваються в зв'язку з майбутнім звільненням од більшовиків цілої території України [...] Англійські капіталісти і промисловці висловлюють бажання прийняти участь в економічній відбудові України» [22].

Ще наприкінці березня 1920 року голова Комісії в закордонних справах Національних зборів Франції Л. Барту й депутат Гейяр внесли на розгляд парламенту питання про визнання незалежності УНР. Його мали розглядати 25 травня, і, як запевняли український уряд варшавські політики, поміж парламентарів панувала «певність, що це питання буде вирішено позитивно» [23].

Проте від самого початку формування українсько-польського військово-політичного союзу очевидними були його вразливі внутрішні й міжнародні аспекти. По-перше, він так і залишився «персональним союзом» двох глав держав – С. Петлюри та Ю. Пілсудського – та ґрунтувався на їхніх довірчих особистих відносинах і приватних домовленостях. Адже обидва лідери мали чимало спільного – передусім соціалістичне минуле й несприйняття ідеї відродження «Великої Росії». С. Петлюра та Ю. Пілсудський спромоглися відкинути драматичні нашарування складного історичного минулого двох народів і всупереч національним менталітетам та негативним обопільним стереотипам знайшли в собі мужність і мудрість стати на шлях стратегічного партнерства.

Утім жоден із цих політиків не зміг переконати в доцільності союзницьких відносин своїх співвітчизників, тому українсько-польський військово-політичний союз не став консолідаційним фактором ні в УНР, ані в Польщі. Ба більше, обидва лідери зіткнулись із серйозною опозицією своїм планам усередині власних країн, позаяк минулі непорозуміння, гостра конфронтація та конфлікти між двома націями далися взнаки.

У Польщі ендеки й центристські партії, які мали більшість у Сеймі, були стурбовані тим, що проукраїнська політика Начальника держави лише антагонізує Москву. До того ж вони не довіряли й наддніпрянським українцям, вважаючи їх потенційними союзниками Німеччини й конкурентами в боротьбі за Східну Галичину, а тому рішуче виступали проти підтримки української державності в будь-якій її формі. Польські соціалісти, хоча й бажали незалежності УНР, із принципових міркувань не схвалювали розв'язання військових дій проти більшовицької Росії та наполягали на мирних переговорах [24].

С. Петлюра, своєю чергою, потрапив під вогонь нищівної критики майже всіх відомих діячів українського руху (В. Винниченка, М. Грушевського, М. Шаповала й ін.), які вважали варшавські домовленості зрадою інтересів Соборної України. Вороже чи, у кращому разі, нейтрально поставилася до появи польського війська й більшість українського селянства Правобережжя, яке міцно тримало в пам'яті недавні часи панування польських землевласників. Масового антибільшовицького повстання в Україні, на яке так сподівалися С. Петлюра та Ю. Пілсудський, не відбулося.

Не останню роль у поразці українсько-польського союзу відіграв і брак очікуваної підтримки з боку країн Антанти. Після того як вона припинила економічну блокаду РСФРР, Найвища рада Паризької мирної конференції 24 лютого 1920 року ухвалила спеціальну резолюцію, яку підтримали Франція та Велика Британія. У ній сусіднім із більшовицькою Росією країнам радили не продовжувати з нею війну й уже точно не переходити в наступ [25]. Тоді ж Держсекретар США Р. Лансінг повідомив американського посла у Варшаві, що в разі війни з більшовицькою Росією Польща не може розраховувати на військову й економічну допомогу Сполучених Штатів [26]. У розпал більшовицького контрнаступу на Варшаву 10 липня 1920 року Прем'єр-міністр Великої Британії Д. Ллойд Джордж од імені союзників пообіцяв Польщі допомогу лише за умови, що вона укладе перемир'я з Кремлем.

Поміж причин такої позиції великих держав щодо ситуації на Сході Європи було їхнє відверто скептичне ставлення до утвердження української державності й насторожене – до Ю. Пілсудського (його участь у соціалістичному русі й пронимецька орієнтація під час Першої світової війни), а також урахування інтересів «союзниці» – білої Росії. 21 червня 1920 року білоемігрантське посольство в Парижі поширило меморандум, у якому

стверджувало, що існування Української держави «суперечило би природному стану речей», і що «економічні, історичні, етнічні, політичні й культурні підстави заперечують таке штучне утворення», а об'єднання України з Росією є «необхідним і неминучим».

Відтак під тиском Антанти 12 жовтня 1920 року в Ризі між Польщею з одного боку й радянськими Росією та Україною з другого було підписано договір про перемир'я та прелімінарні умови миру. Це сталося, коли після «дива над Віслою», яке вможливила успішна взаємодія українських і польських військ, більшовики відступали на схід із-під Варшави й Львова.

С. Петлюра вважав, що «спільний наступ польських і українських військ в глибину Правобережної України при такому стані, в якому перебували російсько-комуністичні ворожі сили, після опанування нами лінії Збруча, міг би кінчитися повним погромом противника, а в зв'язку з цим і перспективи на відбудовування нашої державности могли б бути світлішими та мати всі ознаки реальної справи» [27]. Ю. Пілсудський згодом згадував: «Армія більшовицька була так розбита, що я не мав жодних військових перешкод, щоби шагнути куди тільки хотів на цілому фронті. Але я був в той час затриманий в поході через брак моральної сили в суспільстві» [28].

Справді, у самій Польщі проти продовження війни з більшовицькою Росією були всі – уряд, сейм, політичні партії, преса, – окрім Начальника держави. Більшість польських політиків цікавила не так поразка Росії, як утримання під владою західноукраїнських земель. Переживши критичні моменти в середині серпня 1920 року, коли Червона армія стояла під стінами Варшави, поляки вдруге не бажали ризикувати своєю вистражданою незалежністю.

Тому в сприятливій із військового погляду ситуації польська сторона в ст. 1 договору про перемир'я фактично визнала УСРР, а в ст. 2 зобов'язалася утримуватися від будь-якого втручання у внутрішні справи РСФРР і УСРР, а також погодилася включити в майбутній мирний договір зобов'язання не створювати й не підтримувати організацій, що мають на меті повалення державного чи суспільного ладу іншої сторони, зокрема й організацій, що присвоюють собі роль уряду другої сторони.

Зрештою Ризький мирний договір од 18 березня 1921 року, на укладення якого дипломатія УНР уже не мала ані найменшого впливу, скасував Варшавську союзну угоду 1920 р., хоча Польща офіційно заявила про це лише в 1923-му.

Висновки. Отже, українсько-польський військово-політичний союз виявився нетривким і, під тиском непереможливих зовнішньо- та внутрішньополітичних чинників, спершу формально, а потім і фактично розпався. Він виявився дещо запізнілим, без підтримки держав Антанти не зміг протистояти зміцнілій більшовицькій Росії.

Водночас Варшавський договір 1920 р. мав велике значення не лише для українського народу, який завдяки допомозі Польщі провадив збройну боротьбу за незалежну УНР до кінця 1921 року. З великою імовірністю можна припустити, що коли б не спільний українсько-польський спротив улітку 1920 року, то запланований у Кремлі під гаслом «експорту світової революції» похід на Польщу, Румунію та Німеччину не минув би добром для зазначених країн, та й для Європи загалом.

Безсумнівно, що українсько-польському військово-політичному союзові та його боротьбі з більшовицькою Росією мають завдячувати своєю самостійністю країни Балтії: Фінляндія, Естонія, Латвія і Литва. Завдяки тому, що Москву відчутно ослабили війна з УНР і селянські повстання в Україні, Польща тоді також дістала можливість зміцнити свою державність.

1. *Шелухин С.* Варшавський договір між поляками й Петлюрою 21 квітня 1920 року. Прага: Нова Україна, 1926. 40 с.; Гудь Б. Нелегка дорога до порозуміння: до питання генези українсько-польського співробітництва 1917–1921 рр. / Б. Гудь, В. Голубко. Львів: Українські технології, 1997. 68 с.; Лісевич І. Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р. // *Polska i Ukraina: Sojuz 1920 roku i jego następstwa*. Torun, 1997. S. 81–97; *Матвієнко В.М.* Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. 373 с.; *Терещенко Ю.* Варшавський договір 1920 року і його оцінка українською дипломатією // *Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань*: зб. наук. пр. Фастів, 1999. С. 130–139; *Wandycz, P.S.* (1969). *Soviet-Polish Relations, 1917–1921*. Cambridge: Harvard University Press.
2. *Доценко О.* Літопис української революції. Матеріали і документи до історії української революції. 1917–1923. Т. II. Кн. 5. Київ; Львів, 1924. С. 7.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 10, 13, 39.
4. *Стахів М.* Україна в добі Директорії УНР. Т. 7. Вихід із кризи. Торонто: НТШ, 1965. С. 152–153.
5. *Доценко О.* Зазнач. праця. С. 8.
6. Робітнича газета. 1919. 1 лютого.
7. *Стахів М.* Зазнач. праця. С. 158–159.
8. *Лозинський М.* Галичина в роках 1918–1920. Прага, 1922. С. 77.
9. *Стахів М.* Зазнач. праця. С. 168–169.
10. Там само. С. 180.
11. *Гудь Б.* Зазнач. праця. С. 13–14.
12. *Петлюра Симон.* Статті, листи, документи. Т. 2. Нью-Йорк: УВАН, 1979. С. 357–358.
13. Україна. 1919. 6 вересня.
14. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 30–32, 51.
15. Там само. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 275. Арк. 63 зв.
16. *Доценко О.* Зазнач. праця. С. 270.
17. *Шелухин С.* Зазнач. праця. С. 35.
18. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 370. Арк. 169.
19. *Шульгин О.* Прокляті питання // *Тризуб*. 1931. Чис. 1. С. 6–7.
20. ЦДАВО України. Ф. 2486. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 23.
21. Там само. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 278. Арк. 6.
22. Там само. Оп. 3. Спр. 26. Арк. 27.
23. Там само. Арк. 27 зв.
24. *Wandycz, P.S.*, op. cit., pp. 190–196.
25. *Wandycz P.S.*, op. cit., p. 166.
26. *Wandycz P.S.*, op. cit., p. 149.
27. *Петлюра С.* Статті, листи, документи. Нью-Йорк: УВАН, 1956. [Т. 1]. С. 391.
28. *Гудь Б.* Зазнач. праця. С. 32.

Viktor MATVIIENKO,
Doctor of History, Full Professor;

Mykola DOROSHKO,
Doctor of History, Full Professor

THE 1920 UKRAINIAN-POLISH ALLIANCE AND ITS IMPLICATIONS

Abstract. The article describes the internal political situation in the UPR and Poland before the conclusion of the Treaty of Warsaw in 1920. The authors argue that in the context of the end of World War I and the rebuilding of the world geopolitical order the UPR and the Republic of Poland were destined to establish allied relations with a view to strengthening their restored statehood and ensuring security in the Baltic-Black Sea region. However, the signature of the Treaty of Warsaw failed to preserve stable interstate cooperation between Ukraine and Poland due to a range of internal political and external factors. This situation cast a shadow over the preservation of the independence of the UPR and Ukrainian-Polish partnership. The military and political alliance of Ukraine and Poland broke apart due to inextricable external and internal aspects. It was a rearguard action and could not struggle against the strengthened Bolshevik Russia without the support of the Entente states.

In the meantime, the 1920 Treaty of Warsaw was significant not only for Ukrainians who continued to fight for the independence of the UPR with the assistance of Poland until the end of 1921. The authors assume that the joint opposition of Ukraine and Poland in the summer of 1920 dashed the Kremlin's marches on Poland, Romania, and Germany that could turn into a tragedy for those states and Europe as a whole.

The authors stress that the Baltic states such as Finland, Estonia, Latvia, and Lithuania gained their independence because of the military and political alliance of Ukraine and Poland and its struggle against the Bolshevik Russia. Poland got a chance to strengthen its statehood, as Moscow was significantly weakened by the war with the UPR and peasants' insurrections in Ukraine.

Keywords: UPR, Republic of Poland, Entente, Treaty of Warsaw, allied relations.